



سال سوم

شهریور ماه ۳۱۴

شماره ۴

نظامی در اروپا

بقلم آقای سعیدی

آوازه سخن سرای گنجه در اروپا از سال ۱۷۸۶ میلادی یعنی از ۱۴۹ سال پیش آغاز میشود. در سال ۱۷۸۶ در کلکته کتابی چاپ شد با اسم «جنگ آسیائی»^۱ شامل منتخبات ادبیات ایران و نزدیک بیست حکایت از مخزن الاسرار نظامی در آن بود. همان حکایات را بار دیگر در سال ۱۸۰۲ یعنی شانزده سال بعد در شهر لایپزیک^۲ آلمان با ترجمه لغات آن بزبان لاتین چاپ کردند بعنوان «نظامی شاعرو صاف و افسانه سرا»^۳ سپس در سال ۱۸۱۲ در کلکته کتابی انتشار یافت بعنوان «منتخب الشروح اسکندرنامه» بدستیاری دوتن از دانشمندان هندوستان بدر علی و میر حسین علی. درین کتاب متن اسکندرنامه را با منتخبی از شرحهائیکه بر آن کتاب نوشته شده انتشار دادند. چاپ شدن این کتابها سبب بلند نامی سخن سرای گنجه در میان خاور شناسان اروپا شد. چندی نگذشت که نظامی نیز مانند سعدی و فردوسی و حافظ و خیام در میان اروپائیان پایگاهی ارجمند یافت و پنجم ایشان شد و تا کنون هنوز این پایه را از دست نداده است. در سال ۱۸۲۶ و ۱۸۲۸ در شهر غازان در روسیه منتخبی از اسکندرنامه نظامی شامل

داستان جنگ اسکندر با روسها بدست‌یاری فرانسوا اردمان^۱ مستشرق روسی چاپ شد بعنوان «جنگ با روسها»^۲ و در همان اوان یعنی در ۱۸۲۸ بنام لوی اسپیتزناگل^۳ مستشرق جوان روسی در پترزبورگ کتابی در دو مجلد انتشار یافت بعنوان «لشکرکشی اسکندر بزرگ بر روسها مأخوذ از اسکندرنامه نظامی»^۴ و در آن کتاب داستان جنگ اسکندر با روسها با ترجمه فرانسه انتشار یافت که مترجم در همان سال آماده کرده بود و چون مرگش فرارسید پس از مرگ وی منتشر شد و چیزی که بیشتر بر ارزش آن می افزود این بود که ف. ب. شارموآ^۵ خاور شناس نامی روسی که زبان فارسی را در منتهای خوبی میدانست بر ترجمه آن نظر افکنده و دیباچه خوبی بر آن نوشته بود. تا ۱۸۳۶ یعنی تا ۲۴ سال پس از آن هم در اروپا نظامی رانتهای بوسیله اسکندر نامه و مخزن الاسرار وی میشناختند و درین سال ژ. آتکین سن^۶ مستشرق نامی انگلیسی که در شناسائی شاهنامه فردوسی نیز در انگلستان جایگاه بلند دارد لیلی و معنون نظامی را شعر انگلیسی ترجمه کرد و در لندن انتشار داد و دو چاپ دیگر آن در ۱۸۹۴ و ۱۹۰۵ منتشر شد. از آن پس بر اروپائیان آشکار شد که نظامی جز اسکندر نامه و مخزن الاسرار چیز دیگری هم سروده است تا اینکه در ۱۸۴۴ نائن بلند^۷ مستشرق انگلیسی مخزن الاسرار را در لندن چاپ کرد. پس از آن در سال ۱۸۵۲ خردنامه اسکندری بنام اسکندر نامه بحری در کلکته بدست‌یاری آ. اسپرنگر^۸ مستشرق بسیار معروف آلمانی مقیم هندوستان و آقا محمدشوشتری منتشر شد و سپس در سال ۱۸۸۱ اقبال نامه اسکندری بنام سکندر نامه بری در کلکته بیاری کاپین ه. و. کلارک^۹ انتشار یافت. در سال ۱۹۲۱ منتخبی از اشعار خسته نظامی بعنوان «خلاصه خسته نظامی» در شهر لیدن از شهرهای هلاند بدست‌یاری هاوتسما^{۱۰} مستشرق معروف هلندی چاپ شد و در سال ۱۹۲۴ هفت‌پیکر با ترجمه انگلیسی در دو مجلد بتوسط س. ا. ویلسن^{۱۱} مستشرق انگلیسی در لندن انتشار یافت. ازین قرار بجز خسرو و شیرین کتابهای دیگر خسته نظامی چه در اروپا و چه در هندوستان با ترجمه‌هایی بزبانهای اروپائی انتشار یافته و بدست

۱ - Louis Spitznagel - ۲ - François Erdmann - ۳ - Expédition d'Alexandre le Grand contre les Russes, extrait de l' Alexandréide ou Eskèndèr-Namé de Nizamy.
 ۴ - A. Sprenger - ۵ - Nathan Bland - ۶ - J. Atkinson - ۷ - F. B. Charmoy - ۸ -
 ۹ - H. W. Clarke - ۱۰ - Houtsma - ۱۱ - G. E. Wilson

خاور شناسان افتاده و عامه مردم اروپا بدین وسیله به نر نمائی سر اینده گنجی پی برده اند. درین میان در زندگانی نظامی و آثار وی نیز مطالعات کرده اند و در سال ۱۸۷۱ مستشرق آلمانی دکتر ویلهلم باخر^۱ کتابی جداگانه بآلمانی در ۱۲۲ و ۳۹ صحیفه در شهر گوتین گن^۲ آلمان انتشار داده است بعنوان «زندگی و آثار نظامی»^۳ که هنوز جامع ترین کتابیست که جداگانه در احوال و آثار این شاعر باریک سنج موی شکاف ایرانی پرداخته شده. بزبان ترکی قفقازی نیز رساله کوچکی در ۲۰ صحیفه بقطع هشت صفحه ای بعنوان «شیخ نظامی ترجمه حالی» بقلم میرزا محمد آخوندوف در گنجی بسال ۱۳۲۷ قمری (۱۹۰۹ میلادی) انتشار یافته است. اما هنوز در باره نظامی سخن نا گفته بسیارست و با آنکه من خود نیز یک رشته مقالاتی در باره این سحر انگیز گنججوی نوشته ام امروز بدان نیز بسنده نتوانم کرد و اگر بار دیگر بخوایم آن مقالات را انتشار دهم بسیار چیزهای دیگر بدان توانم افزود.

درین چند سال که راه تحقیق در ادبیات ایران بدست ایرانیان باز شده و روش جدیدی در تحقیق ادبی پیش آمده و بر شماره کسانی که درین راه کار میکنند روز بروز افزوده میشود بر حرص و ولع مانیز افزوده شده و بسیار دشوار پسندتر از روزگاران پیشین شده ایم. درین زمان ما بدین نکته پی برده ایم که چه در نظم و چه در نثر فارسی تا کهن ترین نسخهای که بدست عیناً چاپ نشود و بدست پویندگان این راه نیفتد پایه تحقیق بر بنیاد استواری نهاده نخواهد بود. بهمین جهت باید در تمام گیتی جست و قدیم ترین نسخهای هر کتاب فارسی را بدست آورد و بی هیچ تصرف و اصلاح و جرح و تعدیل و تغییر و کاهش و افزایش انتشار داد تا هر کسی میخواهد که در گفته گوینده ای یا سراینده ای تتبع و تحقیق کند بوسیله آن نسخهای معتبر بمیدان درآید. بهمین جهت تمام چاپهای گوناگون که از کتابهای نظم و نثر در روزگاران پیش کرده اند امروز دیگر بدرد نمیخورد و تمام آنها را باید از نو گرفت، یعنی همان کاری را که برای زبانهای اروپا کرده اند ما برای زبان فارسی پیش بگیریم.

تا کنون چند نمونه ازین کتابها چه بدست ایرانیان و چه بدست خاور شناسان اروپا انتشار یافته یا در شرف انتشارست مانند تاریخ سیستان و تجارب السلف و کلیله و دمنه

و شاهنامه و گلستان و تاریخ جهان گشا و تاریخ گزیده و المعجم و قابوس نامه و تبصرة العوام و چهارمقاله و مثنوی و فارس نامه و مرزبان نامه و لباب الالباب و تذکرة الاولیاء و تذکرة الشعراء و بیان الادیان و شیراز نامه و مانند آن و امیدست که کتابهای دیگر نیز بدین نهج آماده شود. آقای وحید دستگردی در زنده کردن نظامی نیز همتی گماشته اند و سه مجلد از مجلدات پنج گانه خمسه او را که مخزن الاسرار و لیلی و معجون و خسرو و شیرین باشد پس از مقابله چندین نسخه معتبر انتشار داده اند ولی باز بهمین جا فرو نمیتوان ایستاد زیرا که در باره بعضی کتابهای بسیار معروف که نسخه های بیشمار از آنها تقریباً در سراسر جهان پراکنده شده است مانند شاهنامه و خمسه نظامی این کار باندازه ای دشوارست که میتوان گفت محالست. سخت آشکارست که فراهم کردن تمام نسخهای خطی موجود نه تنها سالها وقت و ممارست و سرمایه های گران میخواهد بلکه شاید هرگز بیانان نرسد. بهمین جهت است که باید در هر جا نسخه معتبری بدست آید از انتشار آن دریغ نکرد تا درین میان بهترین نسخها پدیدار شود. درین چند سال اخیر در مملکت چکواسلوواکی که در میان ممالک اروپای مرکزی بسبقت در دانش و فرهنگ امتیاز دارد جنبش خاصی در شناسائی آثار شاعر بزرگ گنجه آشکار شده است. نخستین اثری که ازین جنبش پدیدار شد کتابی بود بعنوان فرهاد و شیرین که کتاب دوم از سلسله انتشارات جمعیت مستشرقین چکواسلوواکی در شهر پراگ است و بزبان آلمانی در ۲۱۵ صحیفه پنج صفحه ای بقلم مستشرق چکواسلوواکی هربرت و. دودا^۱ در ۱۹۳۳ انتشار یافت و درین کتاب نویسنده دانشمند آن تمام نسخهای معروف فرهاد و شیرین را که سرایندگان ایران نظم کرده اند بایک دیگر سنجیده و مطالعات بسیاری از موزسخن سرائی این گویندگان را که نظامی و خسرو دهلوی و عارفی و عماد فقیه و سلطان حسین بایقرا و هاتفی و وحشی و هلالی و شعله نیریزی و دیگران باشند آشکار کرده است. پس از آن مجلد سوم همین نشریات که در ۱۹۳۴ چاپ شده کتاب هفت پیکر نظامی است که بدستگیری دو تن از بزرگان خاور شناسان امروز ه. ریتز^۲ مستشرق آلمانی و ژان ریپکا^۳ مستشرق چکواسلوواکی با کمال زیبایی در ۳۰۳ و ۴۳ و ۱۱ صحیفه بهمان قطع انتشار یافته. این چاپ متکی بر پانزده نسخه مختلف از هفت پیکرست که در کتابخانهای بزرگ پاریس و اسکسفر دورلن و استانبول و براک و وینه فراهم است و با چاپ خمسه نظامی

که در بمبئی بسال ۱۲۶۵ انتشار یافته سنجیده‌اند، هم چنانکه البته باید در چنین مواردی که در صحیح‌ترین نسخه را متن قرار داده‌اند و نسخه بدلها را در حاشیه و یا در ضمام کتاب متعرض شده‌اند. این نسخهای خطی که تا آنجا که ما آگاهییم معتبرترین نسخهای معروف است بتفاوت از ۷۶۳ هجری تا ۹۰۶ نوشته شده و پس از سنجش با يك ديگر مسلم شده است که نسخهای خطی را از حیث اعتبار سه دسته میتوان تقسیم کرد، دسته اول آن نسخهایی است که کمتر شعر دارد و هنوز چیزی بآنها الحاق نکرده‌اند و دسته دوم آنست که اشعار الحاقی کمتر دارد و دسته سوم آنست که بیش از دسته دوم شعر بر آن افزوده‌اند و سخت آشکارست که هر چه بدین زمان نزدیکتر شویم از اعتبار نسخها کاسته میشود و بمرور زمان کاتب و ناسخ هنگام نسخه برداری اشعاری بر متن کتاب افزوده‌اند هم چنانکه در مورد بسیاری از کتابهای دیگر و از آنجمله شاهنامه فردوسی همین نکته دیده میشود و گذشته از قدمت نسخه میزان معتبر دیگری نیز در دستست و آن اینست که همه آن اشعار الحاقی از سبک اصلی گوینده سخن دورست و کسی که بسبک و روش وی در شعر پی برده باشد باسانی میتواند آنها را شناخت و سستی شعر و نامنسجم بودن آن خود دلیل بسیار آشکاری است که گوینده ناتوانی خواسته است تفنن کند و آنرا بر شاعر بزرگی ببندد.

درین روزگاران بسیاری از جویندگان ادبیات ایران را میشناسم که آرزو مند چاپ کردن کتابی در نظم یا نثر از گفتار پیشینیانند، اما تنها نیک خواهی و آرزوی خدمت گزاری ایشان بس نیست بلکه باید راه اینگونه جستجوهای ادبی را نیز بدانند و بروشی پسندیده و استوار پی برند که رنج ایشان بیپوده نگردد و آن کتابی که بخون جگر از مطبعه بیرون می‌آورند همواره خداوندان تحقیق و پویندگان این راه را سودمند باشد و بگذشت زمانه مندرس و فرسوده و ناباب نشود و همواره بکار آید. برای راهنمایی ایشان هیچ نمونه بهتر از همین چاپ هفت پیکر نیست زیرا که بانو ترین اسلوبهای تحقیق و سنجش و با استوار ترین اصول تتبع فراهم آمده و هر ادیب ایرانی که کتابی را بهمین روش انتشار دهد میتواند بخوبی بشنود که بنیادی نهاده است که تا جاودان خواهد ماند. این راهی را که این دو ایران شناس دانشمند فرزانه بر ما گشوده‌اند باید بیای خویش نیز بیمائیم و جای دارد که منظومات دیگر نظامی مخصوصاً اسکندرنامه وی را که چاپ خوب روشن بی غلطی از آن بدست نیست بهمین اسلوب پسندیده انتشار دهیم، زیرا بهترین قدردانی از کسانی مانند این دو دانشمند که خدمتی بدین بزرگی بدیاری و بزبانی میکنند اینست که از ایستان پیروی کنند.